

Мовні засоби вираження суб'єктивної модальності в малій прозі Миколи Хвильового

Бородкіна Наталія Василівна

3-й рік навчання

спеціальність “Германські мови та літератури
(переклад включно)”

Актуальність та мета дослідження

Актуальність обраної теми зумовлена важливістю *поглибленого вивчення мовних засобів вираження суб'єктивної модальності в художніх текстах Миколи Хвильового* в рамках антропоцентричного підходу, що допоможе краще зрозуміти мовну особистість цього письменника.

Мета роботи – з'ясувати особливості мовних засобів вираження суб'єктивної модальності у малій прозі Миколи Хвильового.

Завдання дослідження:

- уточнити та обґрунтувати визначення понять об'єктивної та суб'єктивної модальності, доцільність такого поділу;
- визначити засоби, які реалізують суб'єктивно-модальні значення, класифікувати їх;
- здійснити теоретичне дослідження лексичних та синтаксичних експлікаторів суб'єктивної модальності;
- дослідити особливості функціонування маркерів суб'єктивної модальності в малій прозі Миколи Хвильового.

Використані методи:

- загальнонаукові методи дедукції та індукції
- описово-аналітичний метод
- контекстуальний аналіз
- метод асоціативно-концептуального аналізу творів
- метод лінгвістичного спостереження
- трансформаційний метод

Матеріал дослідження:

14 новел Миколи Хвильового, а саме: «Життя», «Кіт у чоботях», «Юрко», «На глухім шляху», «Солонський Яр», «Силуети», «Шляхетне гніздо», «Синій листопад», «На озера», «Легенда», «Елегія», «Дорога й ластівка», «Я (Романтика)», «Мати».

Об'єктивна модальність знаходить вияв у дієслівній категорії способу і є обов'язковою ознакою предикативної синтаксичної одиниці (Плющ Н. П.). Суб'єктивно-модальні значення нашаровуються на об'єктивно-модальні, але також присутні в будь-якому реченні (Трубінова К. О.). Модальність є однією з ключових семантичних категорій, яка поєднує висловлювання з позамовною дійсністю (Богоявленська Ю. В.). *Об'єктивна і суб'єктивна модальності – це аспекти цілісної логіко-граматичної категорії модальності, яку потрібно розуміти як категорію, що виражає ставлення суб'єкта (мовця) до дійсності* (Кочеткова Т. І.).

Оцінка в мові, яка залежить від суб'єкта-мовця, **становить сутність модальності**, виражає особисті смаки мовця (Топчій Л. М.). *Ставлення мовця до повідомлення майже завжди експресивно забарвлене, тому суб'єктивно-модальні значення варто називати модально-експресивними* (Шведова Н. Ю.) Лексичними засобами вираження суб'єктивної модальності є **оцінна лексика** (Трубінова К. О.), **метафора** (Кочеткова Т. І.). Експлікаторома синтаксичного рівня є **риторичні запитання** (Підкуймуха Л. М.) та **порівняння** (Кочеткова Т. І.).

Оцінна лексика

Емоційно-експресивна лексика охоплює слова, лексичне значення яких містить **позитивну** або **негативну** оцінку і виражає почуття та настрої.

У лексем із інгерентною емотивністю оцінність закладена в семантичному ядрі слова: *ледар, брудний, варнякати, свавільний, дурена*.

Адгерентна емоційно-експресивна лексика – це пласт слів, які набувають свого забарвлення лише в певному лінгвістичному контексті (*баран, макітра, гавкати*).

Метафора, метонімія, синекдоха

Метафора буває **іменниковою** (*дощів розплетене волосся, обрій печалі, свічка болю, душі дерев*), **дієслівною** (*море збудилось, море вило, море розмовляє, сонце озирнулось, двигуни гарчать*), **прикметниковою** (*пухнасті леді, сталльні нотки, прогнила команда, лілові очі, смарагдова трава, камінні вії*).

Метонімічні перенесення: дія – місце дії (*зупинка*); дія – суб'єкт дії (*керівництво*); приміщення – його вміст (*аудиторія слухає*); посуд – його вміст (*випити чашку*); матеріал – виріб із нього (*криштал, золото*); населений пункт – його жителі (*місто працює*); ім'я автора – його твір (*читати Шевченка*); власна назва – предмет (*браунінг – назва зброї*).

Структурно-семантичні моделі синекдохи: «частина замість цілого предмета», зокрема частина тіла людини замість неї самої (*голова – козак*), «лемент зовнішнього вигляду замість людини», наприклад, предмет одягу замість особи (*чепець – жінка*), «множина в значенні однини» (*суспільство – окремі люди*), «однина в значенні множини» (*копійка – гроші*).

Риторичні запитання

Риторичні запитання є найпоширенішим засобом вираження сумніву: *Де ж миру хоче Афрасіяб, якщо стільки війська прийшло водою і суходолом?*

Поширеними є риторичні конструкції, у яких питальні компоненти (займенники, прислівники) перетворюються на заперечні слова, утворюючи співвідносні пари: *хто – ніхто не, де – ніде не, коли – ніколи не, як – ніяк не: Хто може сказати про себе, що він щасливий?; Як же ти можеш пробачити?*

Іноді питально-риторичні речення вказують на неможливість дати конкретну відповідь. Наприклад: *Чом не спиться багатому Сивому, гладкому? Чому не спиться убогому Сироті старому?*

Дуже часто такі конструкції передають крайній ступінь обурення через якусь ситуацію. Наприклад: *Прокляття! Тут є хто-небудь, хто може виявити рішучість?*

Стилістичний прийом ампліфікації риторичних запитань надає твору набагато більшої гостроти та бажаної експресії: *Де поділось козачество, Червоні жупани? Де поділась доля-воля? Бунчуки? Гетьмани? Де поділося? Згоріло? А чи затопило Синє море твої гори, Високі могили?*

Порівняння

Порівняння мають тричленну структуру: «суб'єкт порівняння + ознака порівняння + об'єкт порівняння». Наприклад: *Жовтень палає, червоний, як глід; Ржавіє чорний дуб, немов пістоль.*

Заперечне порівняння побудоване на протиставленні, взаємному запереченні суб'єкта й об'єкта порівняння. Наприклад: *Оце буде свято! Не Різдво, а Великдень!*

Порівняння має також інші засоби вираження – іменник у формі орудного відмінка, прислівник із конфіксом *по-...-ому*. Нприклад: *У твоєї землячки губи бантиком; Прозоріє по-осінньому далеч.*

Носієм порівняльної ознаки може бути і складений іменний присудок: *Руки і ноги мов лід.*

Оцінна лексика в малій прозі Миколи Хвильового

Багато русизмів зі зниженою семантикою на позначення характеристики інших людей: *Секретар, мабуть, жоха. Із старих партійців; Прахвости! Чортового батька видереш їх відтіля; Ах ти, чортова кукло! Сісі захотів? «Мамо»?!; Просто – харя непереможеного хама; Чи не хочете й ви в штаб Духоніна... з цією сволочю!*

Одиниці з негативним мовним конотативним значенням: *Таранкуваті, мамулуваті, «типічні» сурйози, але вони вважали себе за справжніх представників пролетаріату; Я пориваюся схопити маузер й тут же прикінчити з доктором, але я раптом почуваю себе жалким, нікчемним і пізнаю, що від мене відходять рештки волі; Як ви гадаєте: який обсяг між вашим політиканством і автором «Він іде»?; Він хитрий, він шкандальник – так каже дедушка.*

Лексичні одиниці з позитивною мовною конотацією: *Чому я з такою світлою радістю їду сюди?; Хлопці, сюди! Бач, яка краля!; Так от – багато я написав би ще про товариша Жучка, і це заняття вельми цікаве.*

Метафоричні перенесення

Письменник схильний до олюднення неживих предметів, які його оточують за допомогою **дієслівних метафор**: *Іноді з моря пролітала самотня хмара, і, сполохано озираючись, бігла й зникала за обрієм; З моря джигітували солоні вітри; Було тихо, а на залізниці кричав паровик; Висіло небо у чвирі, за дубом причаїлась тиша; Тихо вмирав місяць у пронизаному зеніті; Сунулися, посувалися, лили води на сосни, а сосни стурбовано гули.*

Метафори, утворені поєднанням іменника з метафоричним значенням та іншого іменника в родовому відмінку: *кляпоть хмар, велетні хмар, провалля віків, отари бажань, гори хмар, метелики жури, парасолі верби, бояни комун, свяча сонця.*

Метафоричні епітети також є частотним засобом аксіологічної реакції на реалії світу: *молочна стежка, хмурий гетьманський ліс, гаптований захід, васильковий сум, журний холодний семафор, дика хуга, бузиновий сміх, мовчазні поля, діамантова паморозь, анемічне проміння, світанок анемічний, божевільний пожеар, мовчазне небо, мідна тиша, кволе сонце, холодні очі, епікурейський настрій, прозаїчний і могутній трактор, м'яка й тендітна тиша, мудрої ратуші, розпатлані хмари, мертва дорога, пекельний сон, бистрокрилі секунди.*

Метонімія і синекдоха

Назва населеного пункту замість його жителів, а також перенесення назви місцевості на людей, які перебувають там: *Коли приходить ніч, Млинки напружено дивляться на темну стіну полтавського лісу й чекають; У Млинках гомонів базар; Загаласували вулиці.* Перенесення місця, де живуть жаби, на самих жаб: *Болото* закумкало ніч. *Де болото? То – жаби.*

Перенесення назви матеріалу на виріб із нього: *Знову на далекій міській башті за перевалом дзвенить мідь: то б'є годинник.*

Використання назви зброї замість людей, які її мають: *Вискакують сотні наганів, браунінгів, гвинтівок.*

Перенесення назви частини обличчя на всю людину: *Тоді мені кирпатенький носик розказав, що їй не 19, як ми думали, а цілих 25 літ...*

Риторичні запитання

Риторичне запитання може бути частиною роздумів автора: *Як це: десь біля Диканьки є село і хутір – а що тут раніше було? До татарви? Га? Так, село і хутір – і далі – далі... А що через сорок років? Га?*

Питально-риторичні структури містять відтінок невпевненості, вагання: *У чому справа? – думаю я. – Чому я з такою світлою радістю їду сюди?*

Автор використовує в риторичному реченні питальний займенник *хто*, який корелює з заперечним займенником *ніхто*: *Ну хто б, скажімо, наважився назвати його Тарасом Бульбою? Хто б ризикнув з цього сморчка зробити хоч би поганенького вояку?*

Питальна частка *хіба* підсилює заперечення та підкреслює впевненість у неможливості обставин: *Хіба знала, що в неї закоханий цей незграбний бородатий Нестір?*

Риторичні запитання можуть виражати значення докору: *: Він хоче на фронт? Він хоче подалі від цього чорного брудного діла? Він хоче витерти руки й бути невинним, як голуб? Він мені віддає «своє право» купатися в калюжах крові?*

Порівняння

Із вербалізованою основою порівняння (за моделлю «суб'єкт порівняння + ознака порівняння + об'єкт порівняння»): *Тягеться потяг, як ледачі воли в поле, як ледачі воли з поля; Наталка говорила щиро, і обличчя її було світле, як винне повітря восени – ранньої; Підкотилась одноколіска до печі, щільно притулилась, як дитина до матеріної спідниці; Кашель сухий, як степовий пожеар; Казали: ватажок Стенька – стрункий юнак, і ясний, мов голубе небо, і буйний, неначе буря, і гордий, мов сокіл.*

Порівняння, виражене іменником у формі орудного відмінка: *Ельбрус велетнем маячив праворуч; Сонце вже лежить на горизонті грандіозною червоною трояндою і збирається на ночівлю; А мати ходила з кутка в куток похмури́м автоматом; Перший вибух сімнадцятого року звучав матері божественним органом.*

Заперечні порівняння: *То не хмари нависли над головою, то очіпок придавив вороне волосся; Та не були то сливи. Було дитинство; Але то не буде потоп, а впаде звичайна роса.*

Носієм порівняльної ознаки може бути і складений іменний присудок: *Як і тоді, бузиновий погляд, бузиновий сміх і носик – голівка від цвяшка.*

Традиційне фразеологізоване порівняння, яке ґрунтується на усталених асоціаціях: *...а хуторяни й справді жили, як коти в сметані.*